

Посилання на статтю

Чеботарьов В.А. Еволюція наукового знання про державне регулювання трансформаційних перетворень в продовольчій сфері: імперативи подальшого розвитку / В.А. Чеботарьов // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СЛУ ім. В.Дала, 2013 - №1(45). - С. 64-69.

УДК 338.22:338.3

В.А. Чеботарьов

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ ПРО ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ: ІМПЕРАТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

Визначено генезис концепції державного регулювання структурних трансформаційних перетворень в продовольчій сфері. Обґрунтовано базові методологічні підходи щодо вдосконалення державної регуляторної політики в умовах прогнозованої тенденції поглиблення світової продовольчої кризи. Дж. 26.

Ключові слова: генезис, наукова теорія, державне регулювання, структурна трансформація, агропродовольчий комплекс.

В.А. Чеботарев

ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ О ГОСУДАРСТВЕННОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СФЕРЕ: ИМПЕРАТИВЫ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ

Определен генезис концепции государственного регулирования структурных трансформационных преобразований в продовольственной сфере. Обоснованы базовые методологические подходы к усовершенствованию государственной регуляторной политики в условиях прогнозируемой тенденции углубления мирового продовольственного кризиса.

V.A. Chebotaryov

EVOLUTION OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE ABOUT GOVERNMENT CONTROL OF TRANSFORMATIONS IN THE FOOD SPHERE: IMPERATIVES OF FURTHER DEVELOPMENT

Genesis of conception of the structural transformations in the food sphere government control is certain. Basic methodological approaches to the government control improvement in conditions of forecasted tendency of the world food crisis deepening.

Постановка проблеми та аналіз останніх публікацій за тематикою дослідження. Актуальність проблеми структурних трансформаційних перетворень в продовольчій сфері, її науково-теоретичне й практично-господарське значення цілком логічно зумовлювали й зумовлюють увагу вітчизняних та зарубіжних учених щодо її дослідження. Немає ніяких підстав опрацювання цієї проблеми окреслювати періодом формування ринкових відносин у країнах колишнього СРСР та постсоціалістичних державах: вона

“Управління проектами та розвиток виробництва”, 2013, № 1(45)

об'єктивно зумовлюється рівнем розвитку продуктивних сил і соціально-економічних відносин та є типовою для всіх країн.

Разом з тим, питання структурних змін у продовольчому комплексі національної економіки, незважаючи на їхню теоретичну й практичну значимість, не належали до переліку особливо дискусійних і тих, які набували системної розробки. У контексті аналізу відтворювальних процесів у продовольчому комплексі опрацювання різноманітних аспектів трансформаційних змін в ньому здійснювалися в різні періоди розвитку вітчизняної й зарубіжної економічної науки. Найбільш плідними у цьому відношенні були праці В. Андрійчука [1], П. Борщевського [2], О. Гаркуші [3], В. Грушко [4-5], Л. Дейнеко [6], Б. Кваснюка [7], Б. Панасюка [8], П. Саблука [9-10], Л. Страшинської [11], В. Топіхи [12], М. Туган-Барановського [13] (Україна); М. Кондратьєва [14], В. Овчинникова [15], О. Родіонової [16], О. Чаянова [17] (Російська Федерація); М. Запольського [18] (Білорусь); С. Мансхолта [19] (Нідерланди); К. Ричарда [20.] (США). Однак, є невідомими праці, в яких би комплексно аналізувалися наукові концепції щодо державного регулювання в продовольчій сфері від їх зародження до сьогодення.

Мета статті полягає у дослідженні генезису наукових концепцій державного регулювання структурної трансформації в продовольчій сфері в історії світової економічної думки та обґрунтуванні теоретико-методологічних засад його подальшого вдосконалення задля побудови ефективних моделей управління економічними системами різного рівня вітчизняного агропродовольчого комплексу, що виступає підґрунтям розв'язання продовольчої проблеми.

Викладення основного матеріалу. Обґрунтування ефективних заходів щодо державного регулювання структурної трансформації в продовольчій сфері потребує розгляду зазначеної проблематики у більш ширшому гносеологічному контексті: як з точки зору визначення з іншими питаннями інституціонального розвитку суспільства, так і з точки зору необхідності „асиміляції” світового досвіду розв'язання даних питань. Є всі науково-методологічні підстави вихідним початком еволюції формування знання у світовій економічній науці щодо ролі держави у здійсненні структурних перетворень у продовольчій сфері економіки виокремити теорію кооперації М. Туган-Барановського. У роботі „Соціальні основи кооперації” [13] він на підґрунті аналізу поділу праці та напрямів її усупільнення висунув ідею необхідності посилення взаємообумовлюючих соціально-економічних відносин сільського господарства з галузями індустріального сектору, основу виробництва яких складає аграрна продукція. Слід враховувати, що зазначена праця Туган-Барановського була надрукована у 1914 рр. – після фундаментального дослідження проблем економічної кризи, виникнення та становлення промисловості, грошового обігу та циклу підручників з політичної економії він цілком логічно обґрунтовував доцільність регулюючого впливу з боку держави на відносини сільського господарства та індустрії.

Не виключено, що саме під впливом цих ідей М. Туган-Барановського В. Ленін під час підготовки до введення політики військового комунізму на підґрунті підходу тотального одержавлення дійшов висновку, що той, хто володіє розподілом продовольства, – неподільно володіє державою [21]. До того ж, слід враховувати, вже під час переходу до нової економічної політики, появу праці Леніна „Про кооперацію”, в якій безпосередньо розглядалися заходи державного управління продовольчою сферою країни [22].

Подальший розвиток ідей М. Туган-Барановського щодо взаємозв'язку сільського господарства та промисловості здійснив його учень – відомий російський вчений М. Кондратьєв. Більш того, у контексті своєї теорії примату сільського господарства в національному господарстві він відстоював

необхідність узгодження розвитку промисловості з розвитком аграрного сектора заради загального прогресу економіки й держави у цілому. На підґрунті зазначеного постулату М. Кондратьєв вибудовував перспективні плани розвитку продовольчої сфери [14].

Дуже близькою з теорією примату сільського господарства і разом з тим – більш глибою (щодо продовольчої тематики) є наукова спадщина О. Чаянова. Логічним завершенням його системних досліджень аграрної економіки і політики є теорія вертикальної концентрації сільського господарства та переробних й харчових галузей економіки. Виходячи зі складності організації та реалізації подібних інтеграційних процесів, О. Чаянов обґрунтував при цьому необхідність домінуючої ролі держави. Останнє наявним чином втілювалося у розумінні ним вертикальної концентрації продовольчих галузей як самостійної народногосподарської системи [17].

Якщо у вітчизняній науці аналіз подібного роду інтеграційних процесів у продовольчій сфері більш як на сорок років (до початку 70-х рр.) випав з поля зору дослідників, то в західній – він багато в чому визначав суспільний розвиток загалом. Науково-технічна революція в сільському господарстві об'єктивно зумовила на початку 50-х рр. появу теорії домінуючої економіки французького вченого Ф. Перру. Він доводив економічну доцільність підприємництва в продовольчій сфері лише на підставі оптимізації структури виробництва: використання кваліфікованої робочої сили, менеджменту та капіталу (така структура виробництва й виступала, у відповідності з цією теорією, підставою домінуючої економіки) [23].

Найбільш ґрунтовнішою спрацьованістю у західній економічній науці стосовно даної проблематики виступає теорія структурних реформ агробізнесу. Її засновником став відомий вчений, а потім – і політичний діяч загальноєвропейського рівня С. Мансхолт (Нідерланди). Об'єктивно ця теорія була зумовлена двома обставинами: гостротою продовольчої проблеми в Європі після закінчення другої світової війни та передбаченням „виходу” інтеграційних процесів у продовольчій сфері на наднаціональний рівень. Її сутність полягає у стимулюванні державою (пізніше – європейським співтовариством загалом) заради кардинального підвищення ефективності господарювання у продовольчій сфері інтеграції комерційної діяльності всіх галузей: від виробництва сировини до постачання готової харчової продукції кінцевим споживачам. На підґрунті такого синтезу, за задумом С. Мансхолта, й мав сформуватися новий макроекономічний структурний агрегат – агробізнес. Головними регулюючими механізмами держави щодо становлення зазначеного агрегату визначалися кредитна та цінова політика, а також соціальна підтримка малорентабельних виробників та депресивних місцевостей [19].

Загальне соціально-економічне значення теорії структурних реформ (пізніше значний внесок в її опрацювання також внесли відомі французькі вчені Ж. Мійо та Ш. Нурі), навіть щодо інституціонального оформлення об'єднання Європи, підтверджує наступний примітний факт. У 1957 р. вона була закладена в основу Римської угоди у частині її блоку стосовно продовольчої сфери; остання й стала основою заснування майбутнього Європейського Союзу [19]. С. Мансхолт став єврокомісаром з питань сільського господарства. Теорія структурних реформ агробізнесу була визнана підґрунтям формування Common Agricultural Policy (CAP) – Спільної аграрної політики європейського співтовариства, визначала його розвиток у продовольчій сфері до початку 90-х років (етап еволюції CAP з 1960 до 1993 рр. офіційно класифікується як „план С. Мансхолта”).

---

¹Є дуже показовою наявність багатьох праць О. Чаянова в особистій бібліотеці В. Леніна [17].

“Управління проектами та розвиток виробництва”, 2013, № 1(45)

В 70-80 рр. минулого століття на теренах колишнього СРСР окремі питання структурних перетворень в агропродовольчій сфері опрацьовувалися в контексті розробки проблеми аграрно-промислової інтеграції, яку на системній основі було започатковано В. Овчинниковим [15].

Розробки проблеми структурних перетворень у продовольчому комплексі в дев'яності роки відзначаються такою помітною подією. З'являються перші спроби системного дослідження зазначених питань у якості головних. До цього ця проблема розглядалася як елемент, як одна з багатьох інших (за класифікацією самих авторів – далеко не головних). У першій половині дев'яностих років опубліковано праці, у яких структурні зрушення агропромислового виробництва стали головним предметом аналізу. Автором цих розробок є В. Грушко [4-5].

Особливої уваги заслуговує розробка структурних перетворень, здійснена академіком П. Саблуком наприкінці 90-х – початку 2000-х рр. Перш за все, він підкреслив надзвичайну актуальність цієї проблеми, яка часто або недооцінювалася, або взагалі ігнорувалася. Учений цілком логічно доходить висновку, що проблематика структурних зрушень у переробних галузях детермінується структурною диспропорційністю господарського комплексу країни [9, с. 185 – 191]. Сам зміст проблеми ним було визначено таким чином: „...економічною межею росту структури... є стан, після якого розширення факторів вичерпує ефект заміщення ними інших факторів, а ріст за цю межу проходить вже в умовах доповнюваності факторів і не дає зростання виробництва. Якщо при цьому враховувати витрати на відтворення вказаного фактора, то його внесок до оптимальної структури за певними межами стає негативним” [9, с. 177]. Пізніше П. Саблук структурну трансформацію визначив як об'єктивну передумову загальної модернізації агропромислового виробництва в Україні [10].

Зауважимо, що у вітчизняній науці проблеми інноваційного розвитку та структурних перетворень і в економіці взагалі, і в галузях продовольчого комплексу зокрема розглядалися відокремлено, так би мовити, паралельно. Лише пізніше в працях провідних учених стало порушуватися питання щодо необхідності аналізу інновацій та структурної перебудови як єдиної проблематики. І. Лукінов у найгрунтовнішій монографії „Еволюція економічних систем” підсумував: „Політика ефективних ринкових реформ органічно пов'язана з інвестиціями та інноваціями в структурні перетворення” [24, с. 137].

Не буде перебільшенням сказати, що найбільш системні опрацювання проблематики трансформаційних процесів в харчовій та переробній галузі у вітчизняній економічній науці здійснив відомий учений П.П. Борщевський. За час багаторічних досліджень він дійшов висновку щодо „...харчової промисловості як провідної галузі економіки України” [2, с. 337]. Автор обґрунтував доктринальні засади розвитку харчової промисловості країни на тривалу перспективу: підходи щодо вивчення кон'юнктури й потреб ринку продукції галузі, прогнозування динаміки попиту й пропозиції на неї, підвищення ролі державного регулювання ринку стратегічних продовольчих товарів [2]. Пізніше його аргументацію суттєво посилили Л. Дейнеко [6] та Л. Страшинська [11].

Наприкінці ХХ – початку ХХІ сторіччя у дослідженні проблематики регулювання трансформації в продовольчій сфері з'являються нові підходи, котрі втілюються в обґрунтуванні необхідності використання своєрідного синтезу державних і ринкових механізмів. Організаційно-правовою формою господарювання, в якій можливе ефективне використання зазначених механізмів, вважаються продовольчі корпорації (агрохолдинги). На пострадянському просторі такі підходи найбільшою мірою проявилися в працях В. Андрійчука [1],

О. Гаркуші [3], В. Топіхи [12] (Україна); О. Родіонової [16] (РФ); М. Запольського [18] (Білорусь).

Гострота проблеми регулювання трансформаційних змін в продовольчій сфері набуває особливого значення на тлі суттєвого переосмислення змісту самого поняття „аграрно-промисловий комплекс”: ряд провідних вітчизняних вчених (В. Андрійчук [1], М. Кропивка [25], О. Шубравська [26]) замість нього вважають за доцільне поняття „агропродовольчий комплекс”. Слід зазначити: останнє буде потребувати перегляду вже не тільки теоретичних, а й господарських аспектів щодо реалізації державної регуляторної політики. Є підстави вважати, що у ґносеологічному розумінні витоками такого підходу виступає теорія структурних реформ агробізнесу С. Мансхолта, яка методологічно значною мірою базується на теорії вертикальної кооперації О. Чаянова.

Висновки з даного дослідження. „Наскрізна лінія” генезису наукових концепцій державного регулювання структурних трансформаційних перетворень в продовольчій сфері протягом їхнього практично сторічного існування може бути представлена таким чином: теорія кооперації – теорія примату сільського господарства – теорія вертикальної кооперації – теорія домінуючої економіки – теорія структурних реформ агробізнесу – теорія еволюції економічних систем – теорія структурних змін в аграрно-промисловому комплексі – теорія доктринальних засад харчової промисловості – теорія синтезу державного та ринкового регулювання.

Імперативи подальшої розробки досліджуваних питань у їхній науково-практичній площині стосовно обґрунтування ефективних моделей управління економічними системами в агропродовольчій сфері на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях полягають у такому:

– в умовах прогнозованої тенденції загострення глобальної продовольчої проблеми є необхідним в межах середньо- та довгострокової перспективи посилення ролі й відповідальності держави стосовно реалізації регуляторної політики;

– запровадження державного регулювання на підґрунті комплексного поєднання інноваційних та структурних перетворень;

– безпосередня реалізація регуляторної політики щодо трансформаційних перетворень має включати і державні, і ринкові механізми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: монографія / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – 216 с.
2. Борщевський П. П. Доктринальні засади розвитку харчової промисловості України на тривалу перспективу / П.П. Борщевський // Основні напрями вискоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. — К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 335-345.
3. Гаркуша О.М. Вплив процесів глобалізації та міжнародної інтеграції на процеси трансформації харчової галузі / О.М. Гаркуша, О.М. Дороховський // Культура народів Причорномор'я: Науч.журнал ТНУ ім. В.И. Вернадського. – Сімферополь, 2012. – № 245. – С. 77-82.
4. Грушко В.І. Державне регулювання виробництва в агропромисловому комплексі / В.І. Грушко. – К.: Держстандарт України, 1993. – 53 с.
5. Грушко В.І. Структура агропромислового комплексу та ринок / В.І. Грушко. – К.: Преса України, 1996. – 19 с.
6. Дейнеко Л.В. Прискорення НТП в харчовій промисловості / Л.В. Дейнеко // Основні напрями вискоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 379-383.

7. Кваснюк Б. Структурна перебудова та її ресурси / Б. Кваснюк // Економіка України. – 2003. – № 11. – С. 18-28.
8. Панасюк Б. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття / Б. Панасюк. – К.: Новий друк, 2002. – 744 с.
9. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у трьох томах / П. Саблук. – К.: ІАЕ, 2001. – Т. III. – 486 с.
10. Саблук П.Т. Шляхом модернізації... Вибрані статті з питань аграрної економіки у трьох кн. / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – Кн. 3. – 516 с.
11. Страшинська Л.В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні : монографія / Л.В. Страшинська; за ред. Б.М. Данилишина. – К.: Профі, 2008. – 532 с.
12. Топіха В.І. Специфіка державного та ринкового регулювання харчової промисловості України / В.І. Топіха // Бізнес-навігатор: науково-виробничий журнал. – Херсон, 2012. – №29. – С. 23-30.
13. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
14. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теории предвидения. Избранные труды / Н.Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 2002. – 767 с.
15. Овчинников В.Н. Интеграция общественного производства на селе / В.Н. Овчинников / Ростов-на-Дону, 1974. – 221 с.
16. Родионова О.А. Трансформация интеграционных процессов в агропродовольственной сфере России / О.А. Родионова // экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2001. – № 9. – С. 37-40.
17. Чайнов А.В. Оптимальные размеры сельскохозяйственных предприятий / А.В. Чайнов. – М.: Новая деревня, 1928. – 54 с.
18. Запольский М. Производственная кооперация как фактор повышения продовольственной безопасности Белоруссии / М. Запольский // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 129-135.
19. Memorandum sur la reforme de l'agriculture dans la Communaute Europeene, Communication de la Commission des Communautés Européennes, document COM (68) 1000, Brussels, 1968.
20. Колз Ричард Л. Маркетинг сельскохозяйственной продукции / Колз Ричард Л., Ул. Джозеф Н.; пер с англ. В. Г. Долгополова. – 8-е изд. – М.: Колос, 2000. – 512 с.
21. Ленин В.И. О продовольственных отрядах. Речь на рабочих собраниях Москвы 20 июня 1918 г. Краткий газетный отчет / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. в 55 т. – М.: Политиздат, 1967. – Т. 36. – 1969. – С. 424-425.
22. Ленин В.И. О кооперации / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. в 55 т. – М.: Политиздат, 1967. – Т. 45. – 1970. – С. 369-377.
23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iseor.com/upload/Perroux_2008/DP_perroux_8janv08-Sl.pdf.
24. Лукинов И.И. эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М.: экономика, 2002. – 567 с.
25. Кропивко М.Ф. Методологічні проблеми демократизації управління аграрним сектором України / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2003. – № 3. – С. 27-35.
26. Шубравська О.В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / О.В. Шубравська. – К.: ІЕ НАНУ, 2002. – 204 с.

Рецензент статті
д.е.н., проф. Мортіков В.В.

Стаття надійшла до редакції
01.03.2013 р.